

Stadsboerderij aan de Leuvenaarsstraat te Breda bewoond door de beeldhouwer Hein Koreman en zijn gezin. Foto uit 1982. (foto BN De Stem, Johan van Gurp, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19830419)

Stadsboerderijen in Breda

door

Gerard Otten

Veel mensen kennen de boerderij de Blauwe Kei. Als we het weleens hebben over stadsboerderijen zeggen zij dan ook: de Blauwe Kei! Maar deze boerderij is geen stadsboerderij. De Blauwe Kei is een boerderij die lang nadat zij gebouwd is, is ingebouwd in latere stadsuitbreidingen. Datzelfde geldt voor de verschillende oude boerderijen in het stadsdeel Haagse Beemden. Stadsboerderijen zijn boerderijen die vanouds gefunctioneerd hebben in stedelijk gebied. We zouden het niet verwachten, maar binnen de wallen van Breda en later in het negentiende-eeuwse stedelijk gebied bevonden zich veel boerderijen. In de huidige tijd is er weer veel aandacht voor stadslandbouw. Stadslandbouw wordt nu gedefinieerd als het telen, oogsten en afzetten van voedsel in of in de nabijheid van een stad.

We vinden voormalige stadsboerderijen nu nog aan de Pasbaan, achter de Haagdijk (op het terrein van het Elisabeth), aan de Vierwindenstraat, de Chassésingel, de Grazendonkstraat en aan de Bloemstraat in Ginneken, om slechts enkele voorbeelden te noemen.

In de middeleeuwen liepen er in de stad varkens over straat en lagen er mesthopen. Naar huidige maatstaven zal de stad dan ook meer op een dorp geleken hebben. Het oudste beeldmateriaal dat als bewijs kan dienen voor het voorkomen van stadsboerderijen in Breda is het bekende stadsgezicht uit de periode rond 1518-1520. Hier zien we binnen de stadsmuur enkele boerderijen staan achter de Tolbrugstraat. Ze lijken zó uit een schilderij van Pieter Bruegel te zijn gekopieerd. Aan het begin van de negentiende eeuw lag hier nog een groot hof. Aan de Bouwerijstraat, een zijstraat van de Boschstraat, stond tot ná de Tweede Wereldoorlog de voormalige bouwhoeve van het kasteel, met jaartalankers '1563'. Ook andere adellijke complexen hadden waarschijnlijk gedeeltelijk een agrarische bestemming. Het huis Assendelft aan de Nieuwstraat had in 1620 een boomgaard op een eiland in de rivier de Mark, Assendelfts Boomgaard. In 1542 vaardigde de magistraat, het stadsbestuur, voor de zoveelste keer een ordonnantie uit dat iedereen die mest, straatslijk, ingewanden van beesten en andere vuilnis op straat had gegooid, verplicht werd deze op te ruimen, te zuiveren en binnen drie dagen weg te doen buiten de stad. Alleen iemand die de mest van zijn eigen beesten (koeien) op zijn erf kon verzamelen mocht een mesthoop hebben en daarmee worden dus de stadsboeren bedoeld.

De boerderijen waren belangrijk tijdens belegeringen in de Tachtigjarige Oorlog en daarna. Bij tijd en wijle, vooral in tijd van oorlog, waren er evenveel dieren als mensen binnen de wallen. In 1673 was de situatie blijkbaar erg spannend als uitvloeisel van het Rampjaar 1672. De beesten (koeien) werden de stad binnengehaald. De overlast was blijkbaar toch te groot, want een paar maanden later moesten de beesten in ieder geval weer de binnenstad (het gebied binnen de Oude Vest) uit.

Buiten de vesting mocht binnen een bepaalde afstand niet worden gebouwd. In 1542 was deze afstand bepaald op honderd roeden buiten de wallen (ruim vijfhonderd meter). In 1579 werden alle huizen, bomen, boomgaarden en tuinen (heggen) binnen de zestig

roeden afgebroken en omgehakt. Volgens de Vestingwet van 1814 werd de stad omgeven door een verboden kring van honderd roeden, waarbinnen hoegenaamd niets gebouwd of geplant mocht worden, zelfs geen heggen. Tussen de honderd en de driehonderd roeden (vijfhonderd en vijftienhonderd meter) waren houten woningen met daken van riet of stro toegestaan met een fundament en schoorstenen van metselwerk. In 1853 werden deze voorschriften versoepeld. De boerderijen bevonden zich dus binnen de vesting met stallen, schuren en enige grond, de weilanden en de velden bevonden zich daarbuiten. De boerderijen bevonden zich in deze tijd achter de Boschstraat, de Ginnekenstraat en de Haagdijk en aan de Pasbaan. Er bevond zich één boerderij binnen de voormalige stadsmuur, die aan de Kleine Molenstraat.

De vesting werd ontmanteld tussen 1869 en 1881 en in het gebied van de geslechte vestingwerken werden nieuwe straten aangelegd. Prompt werden hier ook nieuwe boerderijen gebouwd, met name aan de Godevaert Montensstraat, de Van Goorstraat, de Vierwindenstraat, de Chassésingel, het Van Coothplein en de Leuvenaarsstraat. Het lijkt erg onhandig de woning en de bedrijfsgebouwen van een boerderij in de stad te hebben en de weilanden en akkers daarbuiten, op een afstand van enkele kilometers. De reden dat boeren toch een boerderij in de stad bouwden lijkt eerder te zijn dat ze zo dicht bij de afzetmarkt zaten. Veel boeren verkochten hun producten uit huis: melk, groente, tuinkruiden, bloemen enzovoorts.

Verschillende genealogen die zich beziggehouden hebben met hoveniersfamilies hebben erop gewezen dat er getrouwd werd tussen de verschillende hoveniersfamilies of met boeren van buiten de stad, maar bijna nooit met ‘burgers’. Typische namen van hoveniersfamilies zijn Feskens, Van Gurp, Van Hooijdonk, Roelands, Schoenmakers en Snijders.

Na 1870 breidde de stad zich ook uit over de aangrenzende gemeenten. Ook in het verstedelijkte gebied van Teteringen, Ginneken en Princenhage werden stadsboerderijen gebouwd. We noemen slechts boerderijen aan de Grazendonkstraat, de Ranonkelstraat, het Kerkpad (Poort van Van Bilsen), de Tennisstraat, de huidige Vlieger, de Zandbergweg, de Bloemstraat in Ginneken en de Dijklaan onder Princenhage. De huidige Grazendonkstraat (toentertijd onder Teteringen) werd aangelegd in 1904 en tegelijkertijd met de aanleg van de straat werd hier een boerderij gebouwd. Een merkwaardig verband is dat tussen hoveniers en de bouw van arbeiderswoningen in die tijd. Vaak bouwden hoveniers aan de rand van hun akkers, langs een reeds aanwezige weg of langs een nieuw aangelegd straatje (de Poort van Van Bilsen bijvoorbeeld), rijen arbeiderswoningen.

Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen de stadsboerderijen uit Breda. Het beleid van het Rijk bij de ruilverkaveling na de oorlog was erop gericht de boerderijen op de landerijen te plaatsen. Ook was het er verder op gericht grote, moderne boerderijen te doen ontstaan, dus nieuwbouw. Uit oogpunt van gezondheid was de gemeente tegen mesthopen, uit verkeersoogpunt tegen langzame paarden en karren in het stadsverkeer en tegen koeien die dwars door de stad gestouwd werden en vanwege de ruimtelijke ordening vóór functiescheiding, dus tegen boerderijen in woonwijken. Ook de stijging van de grondprijzen speelde mee. Nieuwe bestemmingen drukten de oude weg. Modernisering, het beleid van Rijk en gemeente, marktwerking, alles spande samen tegen het fenomeen stadsboerderij.

Tegenwoordig komt het fenomeen stadslandbouw juist weer opnieuw in de belangstelling. Het maakt onderdeel uit van het streven naar verduurzaming. Door middel van moestuinbakken en kweektafels worden verse groenten, fruit en kruiden gekweekt op daken, terrassen en balkons in de stad. Verse gewassen worden gekweekt op kleine ruimtes en langs muren (verticaal tuinieren).

Literatuur

- Bilsen, Martin van, 'Het Kerkpad in Breda, De geschiedenis van een onbeduidend straatje en de familie Van Bilsen', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 2003, nummer 2.
- Eijk, H. van, 'De voormalige stadsboerderij aan het Van Coothplein van de familie Van Eijk', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 2004, nummer 2.
- Jansen, Ad, 'Een boerderij aan de Bloemstraat in Ginneken', in *Brieven van Paulus*, nummer 149, april 2004.
- Otten, Gerard, 'De ontwikkeling van de Grazendonkstraat, 1903-1925, Een suburbane straat in Breda-Zuid', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 2005, nummer 1.
- Otten, Gerard, 'Een onderzoeksplan betreffende de stadsboerderijen in Breda', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 2004, nummer 3.
- Sas, Henri t', 'Wat voorgoed uit Breda verdween. De koeistouwer... alleejelouweloëie', in *Dagblad de Stem*, 7 april 1960.
- Schoenmakers, *De Bredase tak van een Schoenmakers-stamboom* (z.p., z.j.).
- Snijders, Jac. A.M., 'Boeren binnen Breda in de negentiende eeuw', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 2004, nummer 4.
- Snijders, Jac. A.M., 'Eigenarengeschiedenis van een boerderij op de Pasbaan tot 1802', in *Engelbrecht van Nassau*, jaargang 2018, nummer 2.
- Welten, G., *Van 'Wit Lam' naar 'Poort van Schoenmakers'* (Breda, 2018).